

faze. Capitolul următor, *Procesul de regionalizare*, ne oferă imaginea fondului etno-cultural ce stă la baza culturilor bronzului tracic prin prezentarea contactelor, interferențelor, influențelor și noilor sinteze cu specific regional din această etapă istorică. Materialul arheologic descoperit în nord-vestul României a permis stabilirea unei evoluții locale dar care se înscrie însă, în diferite momente cronologice, în forme de manifestare micro- sau macro-regionale deosebite.

Sincronizarea evoluției culturale a Europei est-centrale cu cea din regiunile sud-estice a dus la necesitatea întocmirii capitolului referitor la *Relațiile dintre comunitățile Baden, Coțofeni și Kostolac*. Limita estică de răspândire a culturii Baden și cea vestică a ariei Coțofeni este o linie de contact direct, nemijlocit, între comunitățile celor două culturi. În același timp din analiza materialului Baden și respectiv Kostolac rezultă implicit și sincronismul evolutiv dintre orizonturile vechi Kostolac și o parte a evoluției culturii Baden.

Poziția cronologică a descoperirilor Baden din România este capitolul ce prezintă cultura Baden în raport cu toate culturile care li precedă sau care-i succedă. Un punct de vedere nou, bine fundamentat, ne este expus de lucrarea *Cultura Baden în România* prin încadrarea culturală a fenomenului Baden. Meritul deosebit al concluziilor autorilor constă tocmai în evidențierea faptului că în Europa est-centrală și sud-estică a existat în milenul al III-lea î.e.n. o perioadă cu trăsături proprii, care nu se poate confunda nici

cu etapa culturilor eneolitice și nici cu perioada culturilor epocii bronzului. Arheologia românească a denumit această etapă „perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului”. Cunoașterea și lămurirea problemelor perioadei de tranziție, în decursul căreia s-au petrecut adevărate mutații etno-culturale ce au stat la baza constituirii marilor grupuri indo-europene reprezintă o certă importanță a arheologiei românești, volumul prezentat achitându-se cu maximă eficiență de această sarcină.

În *Incheiere* prezentarea problematicii generale a culturii Baden ne dă o imagine de ansamblu asupra acesteia, autorii considerând-o pe drept cuvânt, mai utilă decât o recapitulare a cuprinsului lucrării.

Prin problemele ridicate și rezolvate, ca și prin modul de alcătuire a volumului, monografia *Cultura Baden în România* este un exemplu de urmat. Materialul grafic bogat, realizat aproape în întregime de Petre Roman, completează fericit baza documentară a lucrării. Publicarea acestei cărți, alcătuită prin ordonarea unui bogat material, rezultat al descoperirilor vechi și al cercetărilor recente, prezintă un deosebit interes atât în țară cât și peste hotare. Editura Academiei R.S. România are o reală contribuție la reușita acestui volum, datorită publicării deosebit de îngrijite și sobre a acestei monografii ce ne prezintă exhaustiv materialul documentar existent și dă o interpretare nouă perioadei discutate.

Adriana Sloia

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *Depozitele de bronzuri din România*, Editura Academiei R.S. România, București, 1977, 388 p.

Lucrarea, sub forma unui *corpus*, prima de acest fel din literatura românească, reprezintă rodul muncii de o viață a autorului, Mircea Petrescu-Dimbovița putând fi considerat pe drept cuvânt cel mai bun cunoscător al depozitelor de bronzuri din România. Este o muncă pentru care expresia „titanică” nu este nepotrivită; puținii cercetători s-ar fi încumetat să înceapă și să ducă la bun sfârșit o astfel de lucrare, cum a făcut-o în mod exemplar autorul volumului prezentat. Meritul deosebit al cărții rezidă atât în caracterul exhaustiv al acesteia — pentru perioada cuprinsă între secolele XVI și VI î.e.n. se prezintă 436 de depozite —, cât și în sîrguința cu care au fost adunate o cantitate enormă de date, care, datorită trecerii timpului, erau greu de reconstituit. Studiarea directă a pieșelor în muzee a permis ilustrarea corectă a depozitelor, numerele de inventar fiind înscrise pentru fiecare obiect în parte în textul

însoțitor. În cazul depozitelor provenind din Transilvania (descoperite în special în secolul trecut), ale căror plese sînt dispersate, aportul autorului este deosebit de meritoriu, M.P.-D. reconstituind conținutul unora și atrăgînd atenția asupra conținutului nesigur al altora. Ideea de a separa cu linii punctate pe planșe pieșele despre care nu avem certitudinea că ar fi ținut de depozitul respectiv se dovedește utilă.

După studiul introductiv, autorul pornește de la bun început prin a diferenția depozitele sigure de cele nesigure; în cadrul acestor categorii, bine definite, bronzurile sînt sistematizate în ordine cronologică, pe serii și regiuni. Prezentarea fiecărui depozit este însoțită de descrierea condițiilor de descoperire (atunci cînd acestea sînt cunoscute) și de o bibliografie cit mai cuprinzătoare. Planșele de la sfîrșitul textului sînt alcătuite și ele în ordine cronologică, pe serii și regiuni.

Descoperirile de depozite sînt cartate și prinse în cele zece hărți însoțitoare. Numerele de pe hartă corespund ordinii de prezentare, pe serii și regiuni, din text. La sfîrșitul volumului s-a alcătuit un indice de localități în care se menționează paginile din introducere și din textul ce descrie depozitele de bronzuri, ca și cele în care se află ilustrația pentru acestea.

În studiul său introductiv, autorul, referindu-se la stadiul actual al cercetării — cunoscut fiind faptul că pînă în prezent nu s-a acordat o atenție specială condițiilor de descoperire a depozitelor de bronzuri — pune problema deosebit de importantă a categoriilor de depozite și a semnificației lor. M.P.-D. îmbrățișează în general opiniile lui Mircea Rusu (vezi M. Rusu, *Dacia*, N.S., 7, p. 192 și urm.) care avea în vedere trei categorii de depozite: depozite-turnătorii, aparținînd unor meșteri ambulanzii sau unor comunități, depozite cu obiecte în uz și depozite mixte (cu o parte de obiecte pentru turnare și o altă parte utilizabile), citind și părerea lui A. Vulpe care semnaleză caracterul votiv al unor depozite (vezi depozitul de la Vadu Izei — Fr. Nistor și A. Vulpe, *SCIV*, 21, 1970, 4, p. 630 — și depozitul de la Crăciunești — idem, *SCIVA*, 25, 1974, 1, p. 5—18), autorul volumului considerînd că, în cazul depozitelor descoperite în riuri sau lîngă o stîncă, putem avea de-a face cu depuneri votive. Adoptarea acestui punct de vedere ar putea duce însă la reconsiderarea descoperirilor izolate de bronzuri, care pot fi și ele concepute ca depuneri votive. În acest caz, cartarea numai a descoperirilor de depozite de bronzuri ar fi numai o prezentare incompletă, unilaterală, a problemei în cauză.

M.P.-D. face în introducere și o scurtă sinteză arheologică și istorică a perioadei cuprinse în lucrare, fără a-i acorda însă un spațiu prea mare, caracterul de *corpus* al acesteia limitînd considerațiile făcute de autor. Se relevă faptul că pînă în prezent arheologia românească nu a stabilit un sistem cronologic propriu, care să pună de acord sistemul detaliat de seriere a depozitelor de bronzuri cu împărțirea mai puțin fină pe culturi a așezărilor și necropolelor.

Cum era și firesc, atenția autorului s-a îndreptat mai mult spre studiul celor 398 de depozite din perioada cuprinsă între Bronz D și Ha C. Preocuparea constantă a arheologiei românești pentru cronologia depozitelor de bronzuri din perioada secolelor XIII—VIII a dus la stabilirea unei periodizări cuprinzătoare a depozitelor de bronzuri pentru Transilvania — această regiune bogată în mine-reuri și importantă pentru metalurgie —, iar pentru restul teritoriului patriei noastre, cu unele etape lipsă. Orizontul de depozite

Cincu-Susani cuprinde marile depozite-turnătorii de la Uioara, Șpălnaca, Gușterița, Dipșa, Band, Aiud, ale căror obiecte de bronz depășesc în greutate totalitatea depozitelor de la sfîrșitul epocii bronzului din Transilvania, demonstrînd astfel extraordinara înflorire a metalurgiei bronzului în Hallstattul timpuriu. Această „înflorire” se observă nu numai în cazul metalurgiei (vezi depozitele-gigant) dar și la așezări (imensa așezare de la Sintana-Arad cu un diametru de circa 1 km — datată în HaA₁) și în inventarul ținuturilor (ofrandă cu peste 100 de vase de la Susani și fragmente din peste 400—500 de vase în unii tumuli de la Lăpuș; cf. I. Stratan și A. Vulpe, *PZ*, 52, 1977, p. 59), toate aceste aspecte legîndu-se de avîntul realizat de dezvoltarea economică.

Trăsăturile comune observate de M.P.-D. la cele cinci grupări de depozite de bronzuri din Transilvania îl determină pe autor să le considere a fi mai curînd grupări teritoriale cu anumite particularități, decît variante locale. Pentru această etapă este caracteristic afluxul de elemente de origine central-europeană. Atît Mircea Rusu, cit și autorul volumului în discuție au încercat să stabilească legături cronologice și să sublinieze interdependența dintre depozitele de bronzuri și așezările sau cimitirele perioadei. Aceasta s-a putut realiza în cazul depozitelor descoperite în așezări sau în imediata lor apropiere, ca și în cazul obiectelor de bronz cuprinse în inventarul mormintelor; legătura s-a mai putut face uneori cînd vasele în care sînt cuprinse depozitele sînt reprezentative pentru cultura Hallstattiană timpurie. Trebuie remarcat faptul că între depozitele de bronzuri pe de o parte și complexe ceramice pe de alta au putut fi stabilite tocmai în zona din nordul și vestul României, zonă în care observațiile rezultate din cercetări recente (C. Kacsó, *Dacia*, N.S., 19, 1975, p. 45—68 și I. Stratan și A. Vulpe, *PZ*, 52, 1977, p. 59) dovedesc o perfectă continuitate etno-culturală de la sfîrșitul epocii bronzului spre Hallstattul timpuriu.

Este interesant de semnalat că frecvența descoperirilor de bronzuri în cimitirele perioadei este invers proporțională cu cea a descoperirilor de depozite și cu mărimea acestora. Nu putem să nu ne gîndim că perioada cuprinsă între Bronz mijlociu (mai sîrac în depozite) și Hallstattul mijlociu (cînd se observă o scădere simțitoare a numărului de depozite) este caracterizată tocmai prin rărirea obiectului de depunere în morminte a obiectelor de bronz (vezi spre exemplu bogăția de bronzuri din faza I a cimitirului de la Crucești în antiteză cu Crucești II și Bobda I-Susani). Probabil nu întîmplător în aceeași perioadă crește numărul depozitelor de bron-

zuri. Dată fiind dezvoltarea metalurgiei bronzului ar fi fost firesc ca numărul de obiecte de bronz din cimitire (chiar în condițiile în care acestea sînt mai puțin cunoscute decât așezările) să crească. Această variație a obiceiurilor funerare credem că poate fi pusă în legătură cu caracterul votiv al unei mari părți din depozite. Putem presupune că schema de evoluție a acestui obicei este asemănătoare celei din Europa Centrală, unde creșterea numărului de depozite corespunde în mod evident cu scăderea numărului de obiecte de bronz depuse în morminte (cf. W. Tonbrügge, *BerRGK*, 51—52, 1970—1971, p. 1sq; J. Friesen, Germania, 1968).

Dacă pentru regiunile intracarpatiche, caracterizate prin culturile cu ceramică cancellată, se pot sesiza mai ușor legăturile cu depozitele de bronzuri, pentru regiunea extracarpatică a României situația nu este la fel de clară. M.P.-D. crede a fi posibil ca așezărilor grupului Corlăteni, care urmează culturii Noua, să le corespundă o serie de depozite — insuficient precizată — căreia să-i aparțină eventual depozitele de la Ilșeni și Doljești. Această situație contrastează cu etapa anterioară, de la sfîrșitul epocii bronzului, cînd autorul a putut distinge pentru Moldova o grupă răsăriteană de depozite — seria Rîsești-Băleni (denumire propusă în locul celeia de Rîsești — Ulmi Liteni sau Rîsești—Ulmi Liteni—Ilșeni, deoarece depozitul de la Băleni este cel mai reprezentativ depozit descoperit pînă în prezent în Moldova). În restul regiunilor extracarpatiche și în Dobrogea, seriele de depozite din Moldova Rîsești-Băleni îi corespund două subgrupe teritoriale (Muntenia și Oltenia și, respectiv, Dobrogea), iar eventualei serii Ilșeni-Doljești depozitele de la Techirghiol și Simbăta Nouă II. Acestea, după părerea autorului, constituie un indicu pentru stabilirea unei grupe locale caracterizată prin piese de origine transilvăneană și central-europeană (ajunse aici prin filie — transilvăneană).

În comparație cu depozitele de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului timpuriu, cele datînd din Ha B₁ au fost mai puțin studiate. Seria Molgrad-Tăuteu din Transilvania este cunoscută în restul României doar prin cinci depozite: unul în Moldova (Rafaila), trei în Muntenia și unul în Dobrogea (Simbăta Nouă I). Caracteristic pentru perioada următoare a serilor Fizeșul Gherlei—Sîngorglu de Pădure = Ha B₂ și Șomartin-Vetiș = Ha B₃ este scăderea numărului de depozite și apariția în număr mare a obiectelor de fier, obiecte ce înlocuiesc treptat pe cele din bronz.

M.P.-D. subliniază necesitatea realizării unor analize chimice și spectrografice, atît

de utile după părerea sa în determinarea locurilor de proveniență a minereurilor folosite pentru turnarea obiectelor din depozite, fapt ce ar permite completarea concluziilor de ordin cronologic și tipologic. Este foarte probabil ca cercetarea românească să suplimenteze această lacună în scurt timp, studiile tipologice ce se vor face în urma publicării acestei cărți — sursă principală de documentare pe viitor — urmînd a fi desigur însoțite de astfel de analize (în cazul cînd ele aduc reale contribuții la elucidarea problemelor legate de proveniența metalului folosit).

Obiectele cuprinse în depozitele de bronzuri din Hallstattul mijlociu — grupa Bîlvănești-Vinț — au corespondențe în aria culturii Basarabi. Autorul consideră că în stadiul actual al cercetărilor este mai indicat ca pentru spațiul carpato-dunărean, seria de depozite pomenită mai sus (denumirea a fost dată de Mircea Rusu) să fie diferențiată regional: Vinț-Coldău pentru Transilvania și Bîlvănești-Ghidici pentru Oltenia, această împărțire corespunzînd mai bine realităților arheologice. Cercetările recente asupra cronologiei (vezi A. Vulpe, *Dacia*, N.S., 21, 1977, p. 81—111) ne arată că aceste depozite nu pot fi mai tîrzii de jumătatea secolului al VII-lea, rămînd deschisă posibilitatea ca ele să dateze și din secolul al VIII-lea (mai cu seamă în cazul grupel Vinț-Coldău).

Depozitul de la Drencova — încadrat în Hallstattul tîrziu = Ha D — l-a determinat pe autorul lucrării să lărgescă cadrul cronologic al depozitelor de bronzuri și în ultima etapă a Hallstattului. După părerea noastră, depozitul de la Drencova (vezi pl. 403/1) se datează în secolul al VII-lea (vezi și K. Killan, *PZ*, 50, 1975, pl. 84 și p. 88). Piesa poate foarte bine să aparțină seriei Bîlvănești-Ghidici, fiind eventual cel mai tînăr reprezentant al acestei serii.

Cele 436 de depozite de bronzuri din această lucrare sînt prezentate în condiții grafice excelente, textul însoțitor și trimiterile la planșe demonstrînd din partea redactorului o deosebită grijă și acurateță. Cartea, destul de dificilă ca lucrare tipografică — datorită numărului impresionant de desene tipărite — răspunde deplin cerințelor cercetării, reprezentînd pentru prezent și viitor un *corpus* de referință. În același timp, volumul *Depozitele de bronzuri din România* poate prezenta și un interes mai larg, de ordin estetic, datorită artei execuției unora dintre piesele cuprinse în depozite. Cartea pe care am prezentat-o reprezintă însă în principal o reală contribuție de ordin documentar la cunoașterea perioadei cuprinse între secolele al XVI-lea și al VII-lea î.e.n.

Mulțimea și varietatea depozitelor ne demonstrează că pe teritoriul țării noastre a existat un puternic centru metalurgic, de la care au plecat pe calea schimbului numeroase piese în regiunile învecinate. Existența însăși

a acestei înfloritoare industrii presupune continuitatea etno-culturală în zonele unde evoluția tipurilor a putut fi demonstrată în tot cuprinsul acestei perioade.

Adriana Stoia

LIVIU MĂRGHITAN, *Fortificații dacice și romane. Sistemele de pe cursul mijlociu și inferior al Mureșului*, Editura militară, București, 1978, 136 p.

Înscriindu-se într-o preocupare constantă a autorului de cunoaștere a arheologiei ținutului hunedorean și a văii Mureșului, lucrarea prezentată în continuare este consacrată deopotrivă epocii dacice și celei romane.

Cartea cuprinde cinci capitole, intitulate sugestiv: I. *Cetăți ascunse sub vălul timpului* (p. 5—14); II. *Mărturii arheologice dacice pe Mureșul mijlociu și inferior* (p. 15—41); III. *Șirul așezărilor dacice de pe valea Mureșului de jos, strajă a drumului spre inima țării dacilor* (p. 42—65); IV. *Cursul inferior al Mureșului — arteră de circulație și hotar al Daciei romane* (p. 66—116); V. *Valea Mureșului mijlociu și inferior — parte integrantă a vetrei de formare a poporului român* (p. 117—127).

Prezentăm mai departe conținutul acestor capitole:

I. După o scurtă trecere în revistă a sistemului de fortificații din Munții Orăștiei, autorul ne îndreaptă atenția asupra văii Mureșului — culoar ușor de străbătut în toate timpurile, ducind spre însăși capitala regatului dac. Autorul opinează, pe bună dreptate, că regii daci nu puteau neglija această importantă cale strategică; interesul acestora față de această zonă este subliniat (p. 10—11) prin utilizarea unei relatări a lui Cassius Dio (LXVIII: regele Decebal a izgonit din părțile vestice ale Banatului pe iazigii infiltrați aici după primul război dacic al lui Traian). Cercetările arheologice au arătat, dealtfel, că zona cursului mijlociu și inferior al Mureșului a fost intens locuită în secolele I î.e.n. — I e.n. — perioada de apogeu a statului dac.

II. În acest capitol, autorul prezintă câteva puncte strategice importante pentru apărarea văii Mureșului: Platra Coziei (care făcea legătura între complexul din Munții Orăștiei și celelalte puncte de pe Mureș), Măgura Sirbilor (*Singidiva?*) și Cîmpul Surduc. În toate cazurile era probabil vorba de puncte de observație, „posturi înaintate” ale fortificațiilor din jurul capitalei dacilor. Este o problemă căreia cercetările viitoare trebuie să-i acorde mai multă atenție.

De remarcat că aceste puncte întărite se găsesc într-o zonă intens locuită de o populație autohtonă civilă.

III. Numeroasele așezări dacice de pe cursul de jos al Mureșului umpleau spațiul dintre punctele fortificate. Existența acestora sfârșește odată cu războaiele dacice ale lui Traian. Remarcăm că L. Mărghitan opinează că în atacul concentric asupra cetăților din Munții Orăștiei, unele forțe romane au pătruns și pe valea Mureșului: *Motivul ce ne îndeamnă să opinăm în favoarea celor spuse anterior este detaliul că așezările de pe valea Mureșului de jos par să-și fi încheiat existența printr-o distrugere violentă, nefiind părăsite prin refugierea populației dacice. Dar, o rezistență armată din partea localnicilor își avea rațiunea indeosebi în cazul în care aceștia știau că dincolo, spre est, în cetățile cu ziduri trainice, Decebal nu fusese încă biruit* (p. 59). Autorul este de părere că dincolo ce înalța spre Tibiscum au fost desprinse unele forțe și trimise, prin pasul Lăpușnic-Dobra, pentru a anihila eventuala rezistență a dacilor din această zonă (p. 62). Ipoteza, în esență plauzibilă și interesantă, se cere mai bine argumentată și verificată prin descoperiri arheologice mai concludente.

IV. În apărarea frontierei romane din această zonă, rolul principal revenea castrului de la Micia — unul din cele mai importante castru de unități militare auxiliare ale provinciei. Nu vom intra în detaliile istoriei acestei importante așezări militare și civile, deoarece autorul o face pe cuprinsul mai multor pagini (p. 71—98). Interesantă ni se pare încercarea de reconstituire a sistemului de apărare a castrului de la p. 82.

Unele observații ar fi de făcut asupra trupelor staționate în acest castru; discuții comportă și părerea mai veche că acesta a fost construit din platră sub Antoninus Pius. Nu insist asupra problemelor de mai sus deoarece am făcut-o cu alte prilejuri, în contribuții pe care L. Mărghitan le citează în notele capitolului și care se deosebesc în unele privințe de ale sale. De asemenea, menționez că cercetările din ultimii ani de la Micia au adus